

УДК 316.42:321.74+327

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-5206.2025.40.17>**Попков В. В.**

д. філос. н., професор,

кафедра політології,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,

к. 35, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

E-mail: vpopkov951@gmail.comORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4284-6747>**СВІТ-СИСТЕМА І КОНТРСИСТЕМА: ІСТОРІЯ ПРОТИСТОЯННЯ**

Основні положення статті зводяться до констатації того, що капіталістична світ-система виникла на початку XVI століття. Своєю чергою, контрсистема почала формуватися на початку XIX століття після Французької революції, але остаточно оформилася як цілісна ідеологія з появою марксизму в середині XIX століття. Марксизм став основою для створення антисистемних політичних структур, як-от Перший і Другий Інтернаціонали. Проте світ-система змогла асимілювати «опозиційну» європейську соціал-демократію. Відповіддю на це стала радикалізація контрсистемної свідомості та контрсистемних дій. Перший реальний прорив контрсистеми на світову арену відбувся в Російській імперії з появою більшовизму, який розпочав повне руйнування старого світопорядку за допомогою «диктатури пролетаріату» та «світової революції». Після Жовтневої революції 1917 року зі світ-системи випала значна частина території планети. Дещо пізніше, у першій третині XX століття, крім марксистської доктринальної (більшовицької) контрсистеми, з'явилися «ситуативні» (квазідоктринальні) контрсистеми: італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм та японський мілітаризм. Вони прагнули не до повного руйнування світ-системи, а до її переформатування «під себе». Сталінська доктрина «будівництва соціалізму в одній окремій країні» була хитрістю; реальною стратегією була підготовка до світової війни як інструменту знищення старої світ-системи та створення нової. Свою чергу, світ-система почала маневрувати, нацьковуючи ситуативні контрсистеми на доктринальну. Згодом вона об'єдналася з доктринальною контрсистемою для розгрому ситуативних. Після Другої світової війни встановився нестійкий світопорядок, заснований на протистоянні капіталістичної світ-системи та соціалістичної контрсистеми. Саме це стало сенсом світової «холодної війни», яка завершилася в 1991 році частковим обвалом соціалістичної контрсистеми (розпад СРСР). Однак автор стверджує, що боротьба між двома системами не закінчилася в 1990-х роках. Центр активності контрсистеми змістився ще східніше. Китай став новим «гегемоном» реанімованої контрсистеми. Керівництво КПК не відмовилося від марксистської доктрини побудови соціалізму (з китайською специфікою). Воно зберегло модель тотального домінування компартії та ідею глобального «революційного» месіанства. Сучасна КПК проаналізувала помилки СРСР і Мао, модернізувала доктрину революційного перетворення світу, використовуючи більш завуальовані, але рішучі підходи (наприклад, доктрину «спільноти єдиної долі» замість «світової революції»). Світ-система (американоцентрична) також модернізується, мілітаризується та «авторитаризується», відходячи від класичних ліберальних принципів. Вони ведуть виснажливий поєдинок, використовуючи різні засоби, і результат цієї боротьби неясний.

Ключові слова: світ-система, контрсистема, геополітична боротьба, світова революція, китайська модель, Україна, Росія, ідеологічне протистояння, глобальна трансформація, холодна війна, цивілізація, політичний процес.

Актуальність. Боротьба між світ-системою та контрсистемою має порівняно недавню історію. Якщо сама світ-система, на думку І. Валлерстайна і його послідовників, виникла на початку XVI століття (Wallerstein, 2000), то контрсистема сформувалася ще пізніше. Її поява відноситься до початку XIX століття після Французької революції та Наполеонівських воєн. Однак у цілісну й раціонально обґрунтовану ідеологічну доктрину ця контрсистема остаточно оформилася до середини XIX століття з появою марксизму. Відтоді вона пройшла вражаючий шлях від теорії до практики, від «Маніфесту комуністичної партії» (Marx, 2018) до Першого та Другого Інтернаціоналу, Жовтневої революції 1917 року, Комінтерну, сталінського побудови контрсистеми «в одній окремо взятій країні» та подальшого розширення цієї системи внаслідок Другої світової війни; після чого недовгий розквіт і триумф контрсистеми закінчився її стагнацією та частковим крахом. Однак через відносно нетривалий час ми бачимо, як з периферії розпалася контрсистема, формується нове ядро, відбувається новий підйом та експансія контрсистеми, тепер уже на чолі з Китаєм.

Слід визнати, що ступінь вивченості цієї проблеми залишається вкрай низькою. Це багато в чому пояснюється тим, що корифеї світ-системного аналізу були заклопотані долею світ-системи, погіршенням її внутрішнього стану і не звертали уваги на долю контрсистеми, яка в 90-ті роки здавалася «історичною помилкою» з безславним кінцем. Це був час триумфалізму Ф. Фукуями з його «Кінцем історії» (Fukuyama, 2012) і З. Бжезінського з його «Великою шахівницею» (Brzezinski, 1998). У цих та аналогічних роботах стверджувалася думка про «повну й остаточну перемогу» капіталістичної світ-економіки та міцно пов'язаної з нею ліберальної ідеології в усьому світі. Але це виявилось ілюзією. Контрсистема, подібно до ожилого «Чужого» з однойменного трилера Рідлі Скотта, знову підняла голову. Чи надовго?

У спробі відповісти на це питання і полягає мета дослідження. Відповідно до неї спробуємо проаналізувати весь ланцюжок зіткнень між контрсистемою та світ-системою за останні два століття.

Перші ознаки контрсистемного мислення, як уже тут зазначалося, з'явилися після Великої французької революції та Наполеонівських воєн. Ідеться про перші футурологічні проекти Сен-Сімона (Comte De Saint-Simon, 1952), Фур'є (Fourier, 1976), Кабе (Cabet, 2009) та їхніх послідовників. Однак вони ще не були глибоко продуманим й обґрунтованим запереченням дійсної світ-системи та технологіями побудови системи якісно іншої. Це завдання до середини XIX століття вирішив марксизм. Марксистське вчення не тільки глибоко увійшло в суспільний дискурс, а й стало ідеологічною основою для формування антисистемних політичних структур. У другій половині XIX століття були створені спочатку Перший, а потім і Другий Інтернаціонал, у низці європейських країн з'явилися соціал-демократичні партії, які взяли за основу марксистську доктрину. Однак світ-система зуміла оперативного відреагувати на цей виклик. Вона інтегрувала «борців проти світового капіталу», включивши соціал-демократію в загальний ліберально-буржуазний контекст.

Відповіддю на цей маневр світ-системи стала різка радикалізація контрсистемної свідомості та контрсистемних дій. Причому цей новий контрсистемний прорив відбувається вже не в ядрі світ-системи, а в зоні напівпериферії – у Російській імперії. Ідеться про більшовизм з його установкою на рішуче й тотальне руйнування «старого світу», з його рішучістю жорстко й нещадно ліквідувати старий світопорядок. Інструментом зламу старого світопорядку оголошується «диктатура пролетаріату» (по факту, жорстка диктатура верхівки комуністичної партії). Проголошується курс на світову (контрсистемну) комуністичну революцію.

Більшовизм домагається історичного успіху. У світ-системі утворюється революційний «розрив» величезного масштабу. Із цієї системи випадає близько 1/6 планети з установкою на «розпалювання світової революційної пожежі». Примітна деталь: святкування 7 листопада 1917 року в перші постреволюційні роки інтерпретувалося як святкування чергового року «світової революції».

У першій третині XX століття паралельно з марксистською доктринальною контрсистемою (у формі більшовицької диктатури пролетаріату) виникає ще кілька ситуативних (квазідоктринальних) контрсистем. Це італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм та японський імперський мілітаризм. Дані квазідоктринальні контрсистеми, на відміну від більшовицької, не прагнули до повного руйнування світ-системи, а тільки до її переформатування «під себе». При цьому кожна із ситуативних контрсистем готувалася до перекроювання світу військовим шляхом.

До цього готувалася і доктринальна (марксистська) контрсистема. Але головна особливість її полягала в тому, що, на відміну від італійських фашистів, німецьких нацистів і японських мілітаристів, вона прагнула не до захоплення дійсної світ-системи, а до її повного знищення та побудови принципово іншої моделі відповідно до марксистської доктрини.

Переконавшись у тому, що ленінська «пожежа світової революції» не відбулася, комуністичний лідер СРСР І. Сталін перейшов до доктрини «будівництва соціалізму в одній окремо взятій країні». Однак це була хитрість для західних кредиторів, яких гостро потребувала радянська індустрія. Насправді сталінським політбюро взята на озброєння принципово нова глобальна стратегія. Відтепер не світова революція, а переможна світова війна стане інструментом знищення старої та створення нової світ-системи. Відповідно до цієї стратегії СРСР перетворювався на озброєну фортецю, що накопичує сили та засоби для переходу до атаки на решту світу, яким править «світовий капітал». Фактично країна перетворилася на військовий табір, майданчик для підготовки до світової війни, після якої на розбомблених просторах «старого світу» буде споруджено «новий світ», вільний від «експлуатації людини людиною». Ситуативні (квазідоктринальні) контрсистеми до цього не прагнули, вони лише мали намір перепідпорядкувати світ-систему, опанувати нею.

Однак у цьому ризикованому становищі «між двох вогнів» капіталістичній світ-системі вдалося не тільки вижити, а й вийти на новий рівень. Вона починає маневрувати, нацьковуючи ситуативні контрсистеми на доктринальну. Потім, об'єднавшись з доктринальною контрсистемою, вона піддає розгрому всі ситуативні контрсистеми і встановлює свій специфічний світовий порядок.

Це був нестійко рівноважний світопорядок, заснований на тривалому протистоянні між двома антагоністами: – капіталістичною світ-системою та соціалістичною контрсистемою. Ситуація вкрай напружена, де кожна із систем докладала максимум зусиль – економічних, військових, політичних та ідеологічних – для знищення свого противника.

Саме ця надвисока напруга і стала характерною особливістю сорокарічної світової «холодної» війни. Вона закінчилася в 1991 році частковим обвалом доктринальної (соціалістичної) контрсистеми, однак не знищивши її повністю.

Після розпаду СРСР та краху радянської комуністичної ідеології центр активності контрсистеми змістився ще східніше. Тепер на роль «гегемона» реанімованої (доктринальної) контрсистеми став претендувати Китай. Які в нього були для цього підстави?

По-перше, ця країна не відмовилася від марксистської доктрини. Як і раніше, марксизм (щоправда, з китайською специфікою) є ядром духовного та політичного життя КНР.

По-друге, політична модель Китаю залишилася тією ж моделлю монопольного домінування комуністичної партії, яка була властива всім попереднім доктринальним контрсистемним режимам.

По-третє, Китай не відмовився від ідеї глобального месіанства. Він, подібно до СРСР в епоху розквіту, бачить себе «авангардом усього прогресивного людства» у боротьбі за «краще майбутнє».

Ініціюючи новий глобальний контрсистемний наступ, нинішнє керівництво КПК ретельно проаналізувало всі помилки та промахи політичного керівництва СРСР, від Леніна до Горбачова. Були враховані й власні політичні помилки часів Мао. Уважно вивчають і реалії початку XXI століття з усіма його технотронними новаціями. У результаті вийшла модернізована доктрина революційного перетворення світу, вельми обережна і завуальована у формулюваннях, але дуже рішуча та жорстка в практичних діях.

Спробуємо розглянути основні елементи цієї оновленої контрсистемної доктрини.

По-перше, замість ленінської установки на «світову комуністичну революцію» КПК проголошує курс на побудову «спільноти єдиної долі». Причому за цим досить туманним визначенням просвічує цілком виразна ідея Маркса, викладена ним у «Критиці Готської програми» (1875). Там Маркс проголосив шлях до знищення приватної власності, усунення держави, ліквідації експлуататорських класів та подолання відчуження як неминучу долю всього людства (Marx, 1966).

По-друге, було модернізовано сталінську тезу про «побудову соціалізму в одній окремо взятій країні». Сьогодні в китайській інтерпретації ця теза звучить як мобілізація всього народу на те, щоб стати «натхненним прикладом» для всіх народів світу, які прагнуть до «процвітання та справедливості».

По-третє, модернізовано стратегічну установку І. Сталіна на перетворення світової війни на спосіб «революційної» ліквідації «світового імперіалізму». Сьогодні ми бачимо «гібридну» стратегію Китаю, націлену на використання численних військових конфліктів та «проксі-війн» у комбінації з просуванням трансконтинентальних маршрутів «великого поясу та шляху» з метою охоплення всієї Афросвразії, при одночасному проникненні в Латинську Америку.

Однак, усвідомлюючи свою глобальну місію, сучасна КПК не ставить конкретних термінів «остаточної перемоги» нового ладу над старим (за типом обіцянок В. Леніна, або М. Хрущова). Китай наполягає на самому принципі руху цим ШЛЯХОМ, правильність якого (за аналогією зі стародавнім китайським ДАО) не викликає в китайських лідерів жодних сумнівів. При цьому Китай відходить від пропагандистської прямолінійності радянських часів, обгортаючи свої жорсткі стратегічні установки в м'яку оболонку натяків та алегорій.

Так, ми стаємо свідками, об'єктами, а десь і жертвами відродження, акселерації та поширення нової хвилі контрсистемного натиску на 500-річну капіталістичну світ-систему, що відчуває нині певну історичну втому.

Комбінуючи методи проксі-війн, з прийомами витонченої економічної конкуренції, демонстрацією інформаційно-технологічного перфекціонізму, поєднуючи ідею комунізму з ідеєю глобальної ринкової кооперації та мрією про «велике відродження китайської нації», Китай наполегливо сколочує ядро своєї нової пострадянської світ-системи.

Однак і нинішня, американоцентрична, світ-система не стоїть на місці. Вона, як і її антипод, модернізується, мілітаризується й одночасно «авторитаризується», поступово відходячи від принципів класичної ліберальної демократії. «Революція Трампа» підготовує євроатлантичний світ до суттєвої перебудови та активізації всіх ресурсів.

Але в обох випадках ми спостерігаємо тривожну тенденцію до втрати широкими народними масами своєї суб'єктності. Соціальні «низи» дедалі частіше стають «витратним матеріалом» в руках панівних еліт, що вступили в непримиренну боротьбу одне з одним за світове панування. Це особливо помітним стає під час нинішніх війн, з неминучим «закручуванням гайок» панівними елітами по відношенню до власних громадян.

Висновки. Слід визнати, що багаторічна боротьба контрсистеми зі світ-системою не закінчилася в 90-х роках ХХ століття з розвалом СРСР та крахом радянської ідеології. Вона отримала своє подальше продовження та розвиток, пройшовши низку історичних етапів. Це:

- а) виникнення марксистської контрсистемної доктрини (середина ХІХ ст.);
- б) імплементація марксистської комуністичної доктрини в практиці російської більшовицької революції (жовтень 1917 р.);
- в) використання І. Сталіним результатів Другої світової війни як способу глобальної експансії доктринальної соціалістичної контрсистеми;
- г) використання брежневської доктрини «мирного співіснування» двох протилежних систем для поступового розширення «зони соціалізму»;
- д) розпад СРСР як ядра контрсистеми при збереженні контрсистемних фрагментів на євразійському Сході (КНР, КНДР, СРВ), а також у Карибському регіоні;
- е) новий підйом контрсистемної експансії, генератором і ядром якої стає модернізований і динамічний Китай.

Світ-система та контрсистема знову зійшлися у виснажливому поєдинку. У хід ідуть усі можливі й неможливі засоби. І кінцевий результат цієї боротьби, на жаль, далеко не очевидний.

Список використаної літератури [References]

- Brzezinski, Z. (1998). The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives. New York: Basic Books, 240 p. [in English]. [Brzezinski Z. The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives. New York: Basic Books, 1998. 240 c.].
- Cabet, E. (2009). Travels in Icaria. Michigan University | Syracuse University Press, 250 p. [in English]. [Cabet E. Travels in Icaria. Michigan University | Syracuse University Press, 2009. 250 c.].
- Comte de Saint-Simon, H. (1952). Selected writings. London: MacMillan Company [in English]. [Comte de Saint-Simon H. Selected writings. London: MacMillan Company, 1952. 376 c.].
- Design for utopia: Selected writings of Charles Fourier. (1976). London: Schocken [in English]. [Design for utopia: Selected writings of Charles Fourier. London: Schocken, 1976. 256 c.].
- Fukuyama, F. (2012). The end of history and the last man. London: Penguin [in English]. [Fukuyama F. The end of history and the last man. London: Penguin, 2012. 448 c.].
- Marx, K. (1966). Critique of the Gotha Program. New York: Intl Pub Co Inc. [in English]. [Marx K. Critique of the Gotha Program. New York: Intl Pub Co Inc., 1966. 128 c.].
- Marx, K. (2018). The Communist Manifesto & Selected Writings. London: Pan Macmillan [in English]. [Marx K. The Communist Manifesto & Selected Writings. London: Pan Macmillan, 2018. 400 c.].
- Wallerstein, I. (2000). The essential Wallerstein. New York: The New Press [in English]. [Wallerstein I. The essential Wallerstein. New York: The New Press, 2000. 471 c.].

Стаття надійшла до редакції 02.05.2025

Дата рекомендації до друку 09.06.2025

Стаття опублікована 10.11.2025

Ропков V. V.

Department of Political Science

Odesa I.I. Mechnikov National University

room 35, Frantsuzkyi blvd, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

WORLD-SYSTEM AND COUNTER-SYSTEM: A HISTORY OF CONFLICT

Summary

The main points of the article are that the capitalist world-system emerged in the early 16th century. In turn, the counter-system began to form in the early 19th century after the French Revolution, but finally took shape as a coherent ideology with the emergence of Marxism in the mid-19th century. Marxism became the basis for the creation of anti-system political structures, such as the First and Second Internationals. However, the world-system was able to assimilate the «oppositional» European social democracy. The response to this was the radicalization of counter-system consciousness and counter-system actions. The first real breakthrough of the counter-system on the world stage occurred in the Russian Empire with the emergence of Bolshevism, which began the complete destruction of the old world order with the help of the “dictatorship of the proletariat” and the “world revolution”. After the October Revolution of 1917, a significant part of the planet’s territory fell out of the world-system. Somewhat later, in the first third of the 20th century, in addition to the Marxist doctrinal (Bolshevik) counter-system, there also appeared “situational” (quasi-doctrinal) counter-systems: Italian fascism, German national socialism, and Japanese militarism. They sought not to completely destroy the world-system, but to reformat it “for themselves.” Stalin’s doctrine of “building socialism in one separate country” was a trick; the real strategy was to prepare for a world war as an instrument for destroying the old world-system and creating a new one. In turn, the world-system began to maneuver, setting situational counter-systems against the doctrinal one. Subsequently, it united with the doctrinal counter-system to defeat the situational ones. After World War II, an unstable world order was established, based on the confrontation between the capitalist world-system and the socialist counter-system. This was the meaning of the global “cold war”, which ended in 1991 with the partial collapse of the socialist counter-system (the collapse of the USSR). However, the author argues that the struggle between the two systems did not end in the 1990s. The center of activity of the counter-system shifted even further east. China became the new “hegemon” of the revived counter-system. The CPC leadership did not abandon the Marxist doctrine of building socialism (with Chinese characteristics). It retained the model of total dominance of the Communist Party and the idea of global “revolutionary” messianism. The modern CPC has analyzed the mistakes of the USSR and Mao, modernized the doctrine of revolutionary transformation of the world, using more veiled but decisive approaches (for example, the doctrine of a “community of common destiny” instead of “world revolution”). The world-system (American-centric) is also modernizing, militarizing and “authoritarianizing”, moving away from classical liberal principles. They are waging an exhausting duel, using various means, and the outcome of this struggle is unclear.

Key words: World-system, Counter-system, Geopolitical struggle, World revolution, Chinese model, Ideological confrontation, Ukraine, Russia, Global transformation, Cold War, civilization, political process.